

Radosław Chałupniak

Sakrament pokuty i pojednania w katechezie niemieckiej

Colloquia Theologica Ottoniana nr 2, 7-32

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SAKRAMENT POKUTY I POJEDNANIA W KATECHEZIE NIEMIECKIEJ

Radosław Chałupniak¹
Uniwersytet Opolski

Wprowadzenie

W Kościele przez wieki sakrament pokuty i pojednania traktowany był jako możliwość bardzo szczególnego doświadczenia. Dla osób wierzących sakrament ten pozostaje ważnym miejscem spotkania z miłosiernym Bogiem, podczas którego penitent nie tylko otrzymuje przebaczenie grzechów, lecz także siły do życia zgodnego z wyznawaną wiarą.

Wśród wielu ważnych i ciekawych wypowiedzi Kościoła na temat sakramentu pokuty i przygotowania do korzystania z niego warto przypomnieć wskazania zawarte w adhortacji apostołskiej *Reconciliatio et paenitentia (O pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła)* z 2 grudnia 1984 roku. Św. Jan Paweł II pisał o różnych aspektach pokuty i pojednania, m.in. o podzielonym świecie, o tęsknocie za pojednaniem, o Kościele jako „wielkim sakramencie pojednania”, o miłości większej niż grzech, o podziałach grzechu (osobisty – spo-

¹ Ks. prof. dr hab. Radosław Chałupniak – wykładowca katechetyki, dydaktyki i metodyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, rzeczoznawca ds. oceny programów nauczania religii i podręczników katechetycznych, członek: Europejskiej Ekipy Katechetycznej, Europejskiej Ekipy ds. Szkolnej Lekcji Religii, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Stowarzyszenia Katechetów Polskich; zainteresowania: środowiska wychowania (rodzina, parafia, szkoła), prawne i teologiczne uzasadnienie oraz modele szkolnego nauczania religii, wychowanie religijne w różnych krajach, metodyka katechezy, osobowość katechety, badania empiryczne w katechetyce i pedagogice, wykorzystanie malarstwa we współczesnym wychowaniu. Adres: 45–342 Opole, ul. Drzymały 1c; e-mail: radek@uni.opole.pl.

łeczny, śmiertelny – powszedni), o współczesnym zagłuszaniu sumienia, o sekularyzmie odwracającym od Boga, strukturalizmie i relatywizmie moralnym. W tym kontekście apelował o przywrócenie właściwego poczucia grzechu, które „jest pierwszym sposobem przezwyciężenia poważnego kryzysu duchowego, jaki trapi człowieka naszych czasów. Poczucie grzechu – jak akcentował – odbuduje się jednak jedynie przez jasne odwołanie się do niezmiennych zasad rozumu i wiary, zawsze głoszonych przez naukę moralną Kościoła”. Miały się do tego przyczynić: dobra katecheza, przeniknięta teologią biblijną Przymierza, uważne słuchanie i ufne przyjęcie Magisterium Kościoła oraz coraz gorliwsza praktyka sakramentu pokuty².

Katecheza jest pierwszym środkiem duszpasterstwa obu odrębnych i wzajemnie uzupełniających się rzeczywistości: pokuty i pojednania. Katecheza o pojednaniu powinna być na wskroś biblijna, odnosząca się do Chrystusa – Odkupiciela i Sprawcy pojednania z wezwaniem do braterskiego pojednania i nieograniczonego przebaczenia, także nieprzyjaciołom. Taka teologicznie zakorzeniona katecheza powinna korzystać z elementów psychologii, socjologii i innych nauk, które mogą posłużyć wyjaśnieniu sytuacji, dobremu postawieniu problemów, przekonaniu adresatów do podjęcia konkretnych decyzji. Z kolei katecheza o pokucie powinna podkreślać wartość nawrócenia (gr. *metánoia*), przyzwolenia na przemianę ducha, która ma go skierować ku Bogu, jak w przypowieści o synu marnotrawnym: „zastanowienia się nad sobą” i decyzji powrotu do ojca (Łk 15,17). Katecheza powinna wyjaśniać ten proces za pomocą pojęć i terminów dostosowanych do wieku i różnych warunków kulturalnych, moralnych i społecznych. Dobra katecheza ma również ukazać, że nawrócenie i związana z nim skrucha nie mogą być jedynie powierzchowne, ale powinny wyrazić się w określonym zachowaniu – czynieniu pokuty, tzn. przywróceniu równowagi i harmonii zburzonej przez grzech, zmianie kierunku postępowania, także kosztem ofiary. Jak podsumowuje papież, „najpełniejsza i możliwie adekwatna katecheza o pokucie jest nieodzowna w czasach takich jak nasze, w których dominujące w psychologii i zachowaniu społecznym poglądy są przeciwieństwem pokuty w jej potrójnym, wyżej omówionym znaczeniu: współczesnemu człowiekowi przychodzi trudniej niż kiedykolwiek uznanie własnych błędów i decyzja zawrócenia z drogi, aby po naprawieniu błędów podjąć wędrówkę na nowo; dzisiejszy człowiek bardzo niechętnie mówi «żałuję» czy «przykro mi»; wydaje się, że instynktownie, a często

² Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Reconciliatio et paenitentia” (O pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła)*, Watykan 1984 (dalej: ReP), nr 18.

bardzo stanowczo odrzuca to wszystko, co jest pokutą w sensie ofiary przyjętej i praktykowanej dla naprawienia grzechu”³.

Katecheza przygotowująca do pokuty i pojednania powinna, zdaniem Jana Pawła II i ojców synodu z 1983 roku, obejmować następującą tematykę: sumienie i jego kształtowanie, poczucie grzechu, kuszenie i pokusy, post, jałmużnę, wewnętrzny związek między podziałami w świecie i komunią z Bogiem i ludźmi (cel eschatologiczny Kościoła), konkretne okoliczności pojednania (rodzina, społeczeństwo, struktury społeczne), poczwórne pojednania (z Bogiem, z sobą samym, z braćmi, ze stworzeniem). Papież kładł nacisk na eschatologiczny wymiar treści katechezy, przypominając w tym kontekście konieczność nauczania o rzeczach ostatecznych człowieka (śmierć, sąd, piekło, niebo), gdyż „tylko w tej eschatologicznej wizji można pojąć dokładny wymiar grzechu i znaleźć zachętę do pokuty i pojednania”⁴. Gorliwość pasterzy, a także katechetów, pozwala odnaleźć właściwe miejsca i formy katechezy: kazania, wykłady, dyskusje, spotkania, kursy wiedzy religijnej, misje parafialne, zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego (por. społeczna nauka Kościoła) oraz troskę o rozwiązanie różnych konfliktów społecznych i powszechne pojednanie⁵.

Na temat sakramentu pokuty i pojednania można prowadzić rozważania na różnych płaszczyznach (teologicznej, pedagogicznej, psychologicznej, społecznej itd.). Literatura w tym zakresie jest bogata. W obecnym artykule zostanie podjęty problem przygotowania do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania, które dokonuje się w ramach „katechezy niemieckiej”. Tytuł wymaga pewnego wyjaśnienia.

Termin „katecheza niemiecka” może być różnie rozumiany: jako katecheza, a więc wychowanie w wierze, jakie dokonuje się w Niemczech, albo jako katecheza prowadzona w języku niemieckim. W drugim przypadku chodzi o przygotowanie do sakramentu pokuty nie tylko w Niemczech, ale szerzej – także w Austrii, Szwajcarii czy Luksemburgu. Ponieważ we wszystkich tych krajach obficie czerpie się z niemieckiej pedagogiki religijnej, a także z niemieckich doświadczeń pastoralnych, stąd w artykule również szeroko traktowany będzie termin „katecheza niemiecka” jako katecheza w języku niemieckim.

³ Tamże, nr 26.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

Równocześnie w krajach, w których mieszkańcy posługują się językiem niemieckim, można wskazać wspólne uwarunkowania, które towarzyszą współczesnej katechezie. Dotyczą one przede wszystkim pogłębiającego się kryzysu wiary w społeczeństwie wielokulturowym, kryzysu funkcjonowania Kościoła (ogólnie instytucji i wspólnot religijnych), kryzysu znajomości, rozumienia i korzystania z sakramentów, a także kryzysu samego sakramentu kapłaństwa (od różnego rodzaju afer przez „urzędowość”, rutynę i zniechęcenie). Ten szeroki kontekst wyraźnie wpływa na zaangażowanie poszczególnych osób w proces pokuty, nawrócenia i rozwoju wiary.

Samo słowo „katecheza” w literaturze niemieckojęzycznej nabrało w ciągu ostatnich 30–40 lat dość zawężonego znaczenia i odnoszone jest wyłącznie do wychowania, które dokonuje się w parafii. Ponieważ jednak obecne rozważania adresowane są do polskich czytelników, stąd rozumienie katechezy będzie szersze – jako nauczanie i wychowanie religijno-moralne, a więc oddziaływanie, które dokonuje się zarówno w szkole (*Religionsunterricht*), jak i w parafii (niem. *Gemeindekatechese*). Pierwszy punkt będzie miał charakter wprowadzający i określi szerszy kontekst: w jaki sposób sakrament pokuty i pojednania funkcjonuje w duszpasterstwie niemieckim.

1. Sakrament pokuty i pojednania w duszpasterstwie niemieckim

W Niemczech już w latach siedemdziesiątych XX wieku można było zaobserwować wyraźne zmniejszenie się liczby osób korzystających z sakramentu pokuty, choć nie malała liczba osób przystępujących do Komunii św. Tendencje do rzadszego spowiadania można było zaobserwować także u samych kapłanów. Jako przyczyny takiego stanu rzeczy wymieniano m.in. osłabienie wiary w Boga, brak poczucia grzechu, niedociągnięcia duszpasterstwa w zakresie sakramentu pokuty, traktowanie go w sposób magiczny i legalistyczny (skrupulatne wyznawanie grzechów i „odprawianie” pokuty bez prawdziwego nawrócenia), dominacja jedynie zewnętrznych motywacji (presja środowiskowa, rodzinna), zaniedbania w pedagogice odpowiedniego kształtowania ludzkich sumień, akcent na wertykalny charakter pokuty, niemal zupełnie zapominając o jej horyzontalnym wymiarze czy przeniesieniu kierownictwa duchowego poza obszar sakramentalnej pokuty. Niepopularne stały się takie tematy, jak praca nad sobą, kształtowanie charakteru czy dążenie do doskonałości. Termin „pokuta” wyraźnie przyjął odcień

pejoratywny, kojarzony wyłącznie z surowymi praktykami „ciemnego” średnio-wieczna. Niechęć wobec pokuty pogłębiał rozdźwięk między spowiedzią a życiem codziennym, a także lansowanym stylem życia, nacechowanym wygodnictwem, pogonią za dobrobytem, konsumpcjonizmem, praktycznym materializmem, dążeniem do maksymalnego wykorzystania przyjemności i rozrywek przy całkowitym braku gotowości do wyrzeczeń, ofiar i poświęceń⁶.

Niemiecki pedagog religijny G. Hansemann w swej książce opublikowanej w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku formacji w duchu sakramentu pokuty poświęcił cały rozdział. Już we wprowadzeniu stwierdził, że punkt ciężkości teologicznych rozważań i praktyki sakramentu pokuty przesunął się z wyznania win na pokutę (choć oba terminy używane są powszechnie i zamiennie). Podkreślił, że wielu, zwłaszcza młodych, ludzi, wyłączyło sakrament pokuty ze swojego religijnego życia. Wyraźny spadek spowiedzi – jak nazwał to G. Hansemann: „milczące zamieranie spowiedzi” – dokonuje się w świecie, który wyraźniej niż kiedykolwiek dostrzega realność zła i jego niszczącą moc. Niemiecki pedagog podkreślał, że sakrament pokuty jest sprawą wielce delikatną i wrażliwą, stąd należy być bardzo ostrożnym z duszpasterskimi eksperymentami. Jak pisał inny katechetyk, Klemens Tilmann, jednym z powodów kryzysu spowiedzi był „konstrukcyjny błąd” nauczania o niej. W mentalności wielu katolików zakorzeniło się przeświadczenie, że spowiedź służy odpuszczaniu grzechów ciężkich, a ponieważ świadomość grzechu stawała się coraz słabsza, wielu zaniechało spowiedzi, choć uważało się w dalszym ciągu za praktykujących, uczestniczyło we mszach i przyjmowało Komunię św. Spowiedź z pobożności stała się autentycznym problemem dla dorosłych. Coraz mniej rozumiano, że sakrament pokuty jest źródłem Bożej łaski. Z kolei dzieci, nieposiadające jeszcze rozeznania, co dobre, a co złe, nie mogły popełnić grzechu, stąd niektórzy pedagodzy religijni wyraźnie sugerowali, że sakrament pokuty nie jest dla nich, że za bardzo je stresuje i obciąża. Postulowano, by oddzielać pierwszą spowiedź i pierwszą Komunię św., zastanawiając się nad właściwą kolejnością ich przyjmowania. Starano się przesunąć na późniejszy czas moment pierwszej spowiedzi, a o zdatości każdego poszczególnego dziecka do przystąpienia do niej miały decydować indywidualne różnicowania. Jak podkreślał G. Hansemann: „właściwe przygotowanie do pierwszej spowiedzi nie może być sprawą nauczania religii na jakimś określonym stopniu szkolnym,

⁶ Por. A. Marcol, *Pokuta i sakrament pokuty*, Opole 1992, s. 45–47; Th. Schneider, *Zeichen der Nähe Gottes*, Leipzig 1982, s. 180; W. Szenk, *Pokuta sakramentalna osób duchownych. Zarys historyczny*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), nr 2–3, s. 82–85.

lecz jest sprawą rodziców i wspólnoty parafialnej, która ma możliwość indywidualnego rozwiązania problemu. Lekcje religii powinny jak dawniej zawierać systematyczną katechezę na temat spowiedzi według obowiązującego planu nauczania, ponieważ jest to konieczne uzupełnienie niesystematycznego sposobu podejścia w rodzinie i parafii. Ale właściwe i bezpośrednie przygotowanie dokonuje się w rodzinie lub w małych grupach organizowanych przez parafię i prowadzonych przez odpowiednio przygotowane osoby świeckie⁷. Z perspektywy czasu można stwierdzić, że pedagogiczno-religijne dyskusje, których nie brakowało w Niemczech i innych krajach zachodnich, nie przyczyniały się do wzrostu wiary i chęci korzystania z sakramentu pokuty, wręcz przeciwnie – kryzys spowiedzi coraz bardziej się pogłębiał.

Wydany w Niemczech w latach osiemdziesiątych XX wieku katechizm dla dorosłych był obszernym wykładem wiary katolickiej. Wśród różnych tematów pojawił się także sakrament pokuty. Autorzy przypominali, że jest on „drugą możliwością nawrócenia i odzyskania łaski” czy „deską ratunku po grzechowej katastrofie”. Podkreślali jednak, że „głównym powodem trudności związanych z sakramentem pokuty jest dla wielu to, że w popełnionym złu nie dostrzegają winy przed Bogiem, a więc nie dostrzegają grzechu. Często nie mówi się już o osobistej winie, a jeśli – to szuka się jej najczęściej u drugich, u przeciwników. [...] Tymczasem tam, gdzie człowiek nie uznaje już odpowiedzialności za siebie i swoje czyny, zagrożone jest samo jego człowieczeństwo”⁸. Warto podkreślić, że w polskim tłumaczeniu w tym miejscu zabrakło ważnego zdania o tym, że sakrament pokuty znajduje się w głębokim kryzysie⁹.

Taka sytuacja wymagała określonych reakcji duszpasterskich, przede wszystkim zwrócenia uwagi na konieczność nawrócenia i podjęcia działań, które mają do niego prowadzić. Niemieccy biskupi przypominali o różnych, znanych w Kościele, praktykach pokutnych, które „zrodzone z wiary, nadziei i miłości”, posiadają tę samą zasadniczą strukturę: „uświadomienie sobie i uznanie swej winy – żal za zło popełnione i zło zaniedbania – wyznanie winy – gotowość do zmiany życia połączona z gotowością do zadośćuczynienia w miarę możliwości za

⁷ G. Hansemann, *Wychowanie religijne*, tłum. S. Szczyrbowski, Warszawa 1988 [oryg.: *Religiöse Erziehung heute. Vom Vorschulalter zum Erwachsensein*, Graz–Wien–Köln 1976], s. 315.

⁸ Niemiecka Konferencja Biskupów, *Katolicki katechizm dorosłych: Wyznanie wiary Kościoła*, Poznań 1987, s. 352 [oryg.: Deutsche Bischofskonferenz, *Katholischer Erwachsenen-Katechismus: Das Glaubensbekenntnis der Kirche*, Aufl. 3, München–Limburg–Regensburg–Köln 1985].

⁹ „Die Haltung und das Sakrament der Buße sind heute freilich in eine tiefe Krise geraten” [Deutsche Bischofskonferenz, *Katholischer Erwachsenen-Katechismus...*, s. 363].

wyrządzone krzywdy i szkody – prośba o przebaczenie – przyjęcie Bożego daru pojednania – dziękczynienie za nie – nowe życie w posłuszeństwie Bogu¹⁰.

Ponieważ zarówno konkretny grzech, jak i nawrócenie chrześcijanina nie jest tylko „sprawą prywatną”, lecz dokonuje się we wspólnocie Kościoła, stąd ten „wymiar kościelny dochodzi do głosu przede wszystkim w sakramencie pokuty, w którym pokuta osobista zostaje wsparta sakramentalnie¹¹. Autorzy niemieckiego katechizmu ukazali jego biblijne podstawy, wskazali jego istotną i zasadniczą strukturę (akty nawrócenia penitenta oraz działanie Kościoła), materię (akty penitenta) i formę (rozgrzeszenie kapłańskie) oraz owoc, jakim „jest pojednanie z Bogiem i Kościołem, połączone często z pokojem i pogodą sumienia oraz wielką pociechą duchową¹². Opisano dokładnie poszczególne elementy sakramentu pokuty, czyli żal, wyznanie winy, zadośćuczynienie oraz rozgrzeszenie kapłańskie. W tym miejscu katechizmu małymi literami pojawiła się charakterystyka trzech form pokuty sakramentalnej.

Wprowadzony w 1974 roku nowy ryt sakramentu pokuty przewidywał jej trzy formy:

1. Ryt pojednania indywidualnego, który został ubogacony m.in. o czytanie Pisma św. czy rozesłanie liturgiczne. W praktyce jednak – jak zauważono – ta odnowiona forma sakramentu pokuty jeszcze się powszechnie nie przyjęła.
2. Ryt pojednania wielu penitentów z indywidualnym wyznaniem grzechów i indywidualnym rozgrzeszeniem oraz wspólnym obrzędem pokutnym przygotowawczym i dziękczynnym. Spowiedź indywidualna jest włączona w ramy nabożeństwa słowa Bożego.
3. Ryt pojednania wielu penitentów z wyznaniem grzechów i rozgrzeszeniem generalnym. Wyraźnie podkreślono: „Ta forma celebracji sakramentu pokuty dopuszczalna jest wtedy, kiedy istnieje poważna konieczność. Ta, poza niebezpieczeństwem śmierci, zachodzi wtedy, kiedy z uwagi na wielką liczbę penitentów nie ma dostatecznie wielu spowiedników do wyspowiadania każdego z osobna w odpowiednim czasie, na skutek czego penitenci bez własnej winy muszą pozostawać przez długi czas bez łaski sakramentalnej albo Komunii św. Warunkiem ważnego korzystania z absolucji generalnej

¹⁰ Tamże, s. 355.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże, s. 357.

jest postanowienie, że przy nadarzającej się okazji możliwie rychło wyzna się w spowiedzi indywidualnej grzechy ciężkie, których teraz wyznaczyć nie można. Osąd, czy istnieje wspomniana poważna konieczność, należy do biskupa diecezji, pozostającego tu w porozumieniu z pozostałymi członkami Konferencji Episkopatu (por. CIC kan. 961). Niemiecka Konferencja Biskupów uważa, że konieczność taka obecnie nie zachodzi poza niebezpieczeństwem śmierci grożącym jakiejś większej grupie¹³.

Absolucja ogólna, a więc udzielana wielu penitentom bez indywidualnej spowiedzi, stała się m.in. w krajach języka niemieckiego przedmiotem teologiczno-duszpasterskiego sporu. Niektórzy duszpasterze rozszerzali okazje do ogólnego rozgrzeszenia penitentów, inni interpretowali możliwość jego udzielania nawet jako swoisty obowiązek, np. w sytuacji małej liczby spowiadników. Więcej, szwajcarska Konferencja Episkopatu stwierdziła w dokumencie z 7 listopada 1974 roku, że m.in. mogą istnieć subiektywne przyczyny uniemożliwiające niektórym wiernym korzystanie z indywidualnej spowiedzi, choćby spowiadników było pod dostatkiem. Niestety, tego typu pomysły spotykały się z pozytywnym echem ze strony wiernych i samych duszpasterzy. Po niewielu latach takich „eksperymentów” w niektórych parafiach doprowadzono do niemal całkowitego zaniku spowiedzi indywidualnej. Wypowiedzi Jana Pawła II i dokumenty Kościoła powszechnego (m.in. KPK z 1983 roku, kan. 961–963) przypominały, że „spowiedź oraz rozgrzeszenie stanowią jedyny zwyczajny sposób, przez który wierny, świadomy grzechu ciężkiego, dostępuje pojednania z Bogiem i Kościołem”¹⁴.

Od ukazanych trzech form pokuty sakramentalnej wyraźnie odróżniono nabożeństwa pokutne, które są wyrazem i odnowieniem nawrócenia dokonanego w chrzcie świętym. W takich nabożeństwach nie udziela się rozgrzeszenia sakramentalnego i nie należy ich mylić z sakramentalną spowiedzią. Takie nabożeństwa, zalecane szczególnie dla dzieci, podkreślają zrozumienie wspólnotowego charakteru pokuty¹⁵.

W 1997 roku biskupi niemieccy wydali ważny dokument: „Nawrócenie i pojednanie w życiu Kościoła. Ukierunkowanie na duszpasterstwo pokutne” (*Umkehr und Versöhnung im Leben der Kirche. Orientierung zur Bußpastoral*).

¹³ Tamże, s. 359–360.

¹⁴ Dokładny opis sporu zob. A. Marcol, *Pokuta i sakrament pokuty*, s. 99–107.

¹⁵ Deutsche Bischofskonferenz, *Katholischer Erwachsenen-Katechismus...*, s. 360.

W ramach wprowadzenia dokonano analizy nawrócenia i pojednania w kontekście współczesnych uwarunkowań, w przesłaniu biblijnym oraz w nauczaniu Kościoła. Wskazano napięcie między wolnością i doświadczeniem winy, skupiając się na odrzucaniu poczucia winy, przewyciężaniu winy w codzienności, poradnictwie i terapii. Biskupi podkreślili, że Boże przebaczenie dokonuje się w Jezusie Chrystusie i ma swoje poczwórne odniesienie: do Boga, do własnego życia, do innych ludzi i do stworzenia. Kościół jest znakiem, narzędziem i rzecznikiem pojednania w społeczeństwie. Biskupi niemieccy zwrócili uwagę na podział grzechów na ciężkie i lekkie, odnosząc go do różnych rodzajów pokuty, także do sakramentu pokuty i pojednania jako „powrotu do powołania chrzcielnego”. Zabrano również głos na temat korzystania z tego sakramentu przez dzieci. Przypomniano, że w dzieciach istnieje świadomość grzechu, cierpią z powodu braku pojednania, na różnych poziomach rozwojowych ważne jest dla nich wychowanie wiary i formowanie sumienia, odczuwają, także spontanicznie, potrzebę oczyszczenia z grzechów i wypowiedzenia ich wobec księdza i innych osób. Wyraźnie stwierdzono, że jeżeli dzieci i młodzież nie nauczą się korzystania z pewnych praktyk religijnych, nie będą ich praktykować w życiu dorosłym. Niezwykle ważne jest w tym względzie przekonujące świadectwo ze strony dorosłych, przede wszystkim rodziców (m.in. przypomniano o dobrym zwyczaju, kiedy dzieci i rodzice spowiadają się przed Komunią św.) i samych katechetów. Sakrament pokuty i pojednania oraz przygotowanie do niego powiązано z I Komunią św. (powołano się na kanon 914 Kodeksu Prawa Kanonicznego, iż spowiedź powinna poprzedzać Komunię św.) oraz z katechezą przed bierzmowaniem¹⁶. Wydaje się, że głos biskupów niemieckich jest znaczący i wyraźny, tymczasem praktyka, jak i współczesna pedagogiczno-religijna teoria nie są już tak pewne i jednoznaczne.

Przykładowo, Georg Langenhorst, profesor katolickiej pedagogiki religijnej w Augsburgu, w swej książce *Kinder brauchen Religion. Orientierung für Erziehung und Bildung* stwierdza, że spowiedź, jak żaden inny sakrament, jest nielubiana i znajduje się w głębokim kryzysie. Choć wciąż powtarzane są apele różnych przedstawicieli Kościoła, by wrócić do tradycyjnych praktyk związanych ze spowiedzią, to jednak dla zdecydowanej części katolików – dzieci, młodzieży i dorosłych – tak w teorii, jak i w praktyce sakrament ten został zaniedbany. Choć istota sakramentu pokuty tak wyraźnie łączy się z zasadniczym przesłaniem Ewangelii, więcej – stanowi jej podstawowy element (spotkanie z Bogiem, który

¹⁶ Por. Die deutschen Bischöfe, *Umkehr und Versöhnung im Leben der Kirche. Orientierung zur Bußpastoral*, Bonn 1997, s. 57–59.

zna, kocha, przebacza, obdarza nowym życiem), to jednak wielu katolików nie spowiadało się od długich lat. Konfesjonał stał się symbolem negatywnych stereotypów, łączonych z katolicyzmem: ciasnoty, stęchlizny, przymusu, ucisku¹⁷.

Jak zauważa Bernd Lutz, nawrócenie i pojednanie, które stanowią integralną część praktykowania wiary, zostały znacznie wcześniej sprowadzone do spowiedzi, wręcz utożsamione z nią. Ponieważ jednak do spowiedzi przystępuje coraz mniej osób, stąd katechezę o pokucie zredukowano do przygotowania do I Komunii św. i bierzmowania w ramach tematyki: grzech – pokuta – spowiedź – pojednanie. Sakrament pokuty stał się „sakramentem zapomnianym”, czego powodem jest m.in. swoisty „duch czasu”, wcześniejsze praktykowanie spowiedzi, niekompetencja spowiedników, zmieniająca się świadomość grzechu, przekraczanie atmosfery intymności czy przypadki nadużyć¹⁸. U wielu katolików, którzy mają przystąpić do sakramentu pokuty, pojawiają się wątpliwości: Czy rzeczywiście potrzebuję kapłana – człowieka, który w imieniu Boga przebaczy moje grzechy? Czy naprawdę spowiedź jest jedynym miejscem przebaczenia grzechów ciężkich? Czy prawdziwe przebaczenie nie jest czymś o wiele bardziej skomplikowanym? Czy Bóg może faktycznie przebaczyć coś, co pozostaje nierozwiązane między ludźmi? Niektórzy, stając wobec takich pytań, stronią od spowiedzi, inni wracają do „starej” praktyki, odkrywając – przywołując myśl papieża Franciszka – że „konfesjonał nie jest narzędziem tortur, lecz miejscem miłosierdzia” (Spadaro, 2013)¹⁹.

Głęboki kryzys sakramentu pokuty i pojednania tak na płaszczyźnie wiedzy, jak i praktyk religijnych prowadzi niemieckich pedagogów religijnych do pogłębionej refleksji nad odnową tego sakramentu, przede wszystkim w odniesieniu do dorosłych katolików²⁰. Pojawiają się liczne analizy, z których wynika m.in., że w społeczeństwie, w którym liczą się perfekcyjność i bezbłądność, trudno

¹⁷ G. Langenhorst, *Kinder brauchen Religion. Orientierung für Erziehung und Bildung*, Freiburg–Basel–Wien 2014, s. 128–130.

¹⁸ Zob. np. K. Demmer, *Das vergessene Sakrament. Umkehr und Buße in der Kirche*, Paderborn 2005. W bogatej literaturze niemieckojęzycznej poświęconej spowiedzi można znaleźć wiele książek wyraźnie negujących jej wartość czy przywołujących wiele negatywnych doświadczeń. Nie są to często opracowania naukowe, lecz swoiste eseje czy opowiadania, które trudno byłoby zweryfikować. Temat spowiedzi stał się „modny” i „dobrze sprzedaje się” w ześwieczonym społeczeństwie, które szuka na siłę uzasadnienia swej areligijności.

¹⁹ G. Langenhorst, *Kinder brauchen Religion...*, Freiburg–Basel–Wien 2014, s. 130–131.

²⁰ B. Lutz, *Buße und Beichte für Kinder und Erwachsene positiv motivieren*, w: A. Kaupp, S. Leimgruber, M. Scheidler (Hg.), *Handbuch der Katechese. Für Studium und Praxis*, Freiburg i. Breisgau 2011, s. 390–391.

jest o doświadczenie winy, o świadomość własnej grzeszności i potrzebę stałego nawrócenia. I chociaż często w różnych publikacjach (zwłaszcza psychoterapeutycznych) przypomina się, że niedoskonałość (słabość) jest czymś ludzkim, to jednak w życiu wielu Niemców przeświadczenie o własnej grzeszności zostało swoiście zablokowane. Nie zdają się na wiele apele o „powrót do starych porządków”²¹. Niemieckie konfesjonały nadal pozostają puste.

„Problem ze spowiedzią” nie dotyczy jedynie samych wiernych. Na oficjalnej stronie Konferencji Episkopatu Niemiec zamieszczono wnioski z badań przeprowadzonych w latach 2012–2014 wśród osób zaangażowanych w prowadzenie duszpasterstwa (kapłani, diakoni, świeccy asystenci pastoralni). W kwestii spowiedzi wart odnotowania jest fakt, że według deklaracji 54% niemieckich księży do sakramentu spowiedzi przystępuje raz do roku bądź jeszcze rzadziej. Życie sakramentalne przez samych duchownych postrzegane jest w sposób powierzchowny, a kapłaństwo traktowane jest jako zawód, a nie jako powołanie realizowane dla zbawienia ludzi²². Przy takim podejściu trudno się spodziewać większego zaangażowania w katechezę podejmującą tematy dotyczące sakramentu pokuty.

Jeśli chrześcijańskie wezwanie do nawrócenia ma być potraktowane jako wyraz ludzkiej wolności, musi się wiązać z przewyciężaniem ludzkiej niepewności i obciążeń. Odrzucanie pokuty, a co za tym idzie, uciekanie od prawdy o sobie, łączy się ze swoistym poszukiwaniem „środków zastępczych”. G. Langenhorst pisze wprost, że dla osób, które nie mogą czy nie chcą praktykować sakramentu pokuty, istnieją przynajmniej trzy inne „narzędzia pocieszenia i pojednania”. Dla większości katolików nie ma znaczenia, czy są one tak samo „ważne”, jak spowiedź indywidualna²³. Chodzi o wspomniane wcześniej nabożeństwa pokutne, w których uczestnictwo (nawet jeśli nie zostaje udzielona absolucja generalna) w świadomości wielu „równoważy się” z przystąpieniem do spowiedzi, o akt pokutny podczas Mszy św. oraz rozmowy, niekoniecznie z duszpasterzami, o charakterze psychologiczno-terapeutycznym. Choć spotkania te nie kończą się udzieleniem rozgrzeszenia, to jednak są dla wielu katolików umocnieniem, pocieszeniem i wsparciem²⁴.

²¹ Temże, s. 392–393.

²² *Połowa niemieckich księży jeszcze się modli. A spowiada raz do roku*, <http://www.pch24.pl/polowa-niemieckich-ksiezy-jeszcze-sie-modli--a-spowiada-raz-do-roku,35426,i.html> (1.05.2015).

²³ G. Langenhorst, *Kinder brauchen Religion...*, s. 131.

²⁴ Tamże.

Wśród niemieckich pedagogów religijnych od wielu lat toczy się dyskusja dotycząca sensowności przystępowania dzieci do spowiedzi. Wpływał na to ogólny, długotrwały kryzys sakramentu pokuty i pojednania, jak również pojawiające się „nowe” pomysły duszpasterskie. Swoiste „odstresowanie” wszelkich form wychowania, także religijnego, wiązało się z „odciążeniem” dzieci i rozważaniami dotyczącymi możliwości popełniania przez nie grzechów ciężkich. W dyskusjach pedagogiczno-religijnych podkreślano, że na tym etapie wciąż ograniczona jest świadomość i wola. Jeśli dzieci nie „mają grzechów”, to sakrament pokuty jest zbędny, niepotrzebna jest także katecheza na ten temat, co najwyżej można im mówić o znaczeniu pokuty i różnych form odpuszczenia grzechów powszednich. Takie przesadnie ostrożne podejście w kwestii grzechu skutkowało m.in. wysuwaniem postulatów, które wciąż na nowo są przywoływane. G. Langenhorst proponuje, żeby wyraźnie oddzielić przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii św. („sensowniejsze jest skupienie katechezy dzieci na sakramencie Eucharystii”), by tematy dotyczące spowiedzi znalazły się przede wszystkim w katechezie dorosłych oraz by w dalszym ciągu rozwijać inne formy pokuty, które mogą funkcjonować „obok klasycznej spowiedzi usznej”²⁵.

Z drugiej strony trzeba przypomnieć, że mimo głębokiego kryzysu spowiedzi, mimo różnych antyświadczeń i pomysłów pedagogów religijnych w wielu niemieckich parafiach wciąż funkcjonuje zwyczaj sobotnich, popołudniowych „okazji do spowiedzi” (*Beichtgelegenheit*). Większość diecezji rozpowszechnia darmowe foldery – zachęty do korzystania z sakramentu pokuty. Wydawane są różne książki, których podstawowym celem jest przypomnienie i na nowo „oswojenie” niemieckich katolików ze spowiedzią²⁶. Takie pozytywne zachęty spotykają się z odzewem osób, którym zależy na rozwoju własnej wiary. Do takich katolików adresowane jest przygotowanie do sakramentu pokuty, które w katechezie niemieckiej dokonuje się przede wszystkim w dwóch miejscach: w szkole i w parafii.

²⁵ Tamże, s. 132–133.

²⁶ Zob. np. A. Grün, *Die Beichte: Feier der Versöhnung*, Koblenz 2001; A. Grün, *Grundkurs Christentum: Die Beichte – was ist eigentlich? Einführung, Anleitung und Hintergründe*, Leipzig 2009; H. Schalk, *Beichten – warum und wie?*, Friedberg 2015.

2. Sakrament pokuty i pojednania w szkolnym nauczaniu religii katolickiej

Po synodzie z 1974 roku lekcja religii w szkole w Niemczech została wyraźnie (przynajmniej na płaszczyźnie teoretycznych rozważań pedagogów religijnych) oddzielona od katechezy parafialnej²⁷. Odpowiedzialni za kształt i legitymizację szkolnego nauczania religii podkreślali m.in. jej pedagogiczny wymiar, choć także nie rezygnowali (przynajmniej oficjalnie) z jej konfesyjnego charakteru, zagwarantowanego w niemieckiej konstytucji.

Problematyka związana z sakramentem pokuty i pojednania znalazła swoje miejsce wśród tematów podejmowanych w ramach szkolnych lekcji religii. Jak w całej koncepcji szkolnej edukacji religijnej w Niemczech nie chodzi jednak o oddziaływanie o charakterze ewangelizacyjnym, inicjacyjnym, katechetycznym czy duszpasterskim, lecz raczej o ścisły przekaz wiedzy dotyczący zagadnienia pokuty (rozumianego szeroko), jego biblijnych źródeł oraz dawnych i współczesnych form i uwarunkowań. Zadaniem lekcji religii nie jest bezpośrednie zachęcanie do podejmowania pokuty czy przystępowania do spowiedzi. Szkolne nauczanie religii koncentruje się bardziej na wymiarze dydaktycznym.

Na poziomie szkoły podstawowej (*Grundschule*) podstawa programowa zaprasza, by w ramach lekcji religii istniała możliwość „spotkania” z ludźmi wiary, z Kościołem, wspólnotą i Bogiem. W tej problematyce mieści się m.in. omówienie trzech sakramentów: chrztu, pojednania i Eucharystii. Ponieważ zajęcia z religii mają także motywować do zaangażowania uczniów na rzecz sprawiedliwości, pokoju i działań o charakterze ekologicznym (formacja etyczna), wśród różnych szczegółowych zagadnień proponowanych w szkołach podstawowych znalazły się także kwestie dotyczące winy, nawrócenia i pojednania²⁸. Lekcja religii, która pomaga uczniom w odkrywaniu ich tożsamości i wyjątkowości, wskazuje także na pewne ograniczenia i słabości. Zagadnienia dotyczące szeroko rozumianej winy i nawrócenia mają być przydatne w realistycznej ocenie siebie, która jest podstawą osobowego i religijnego rozwoju²⁹. Omawiając sakramenty chrztu, pojednania (rzadziej używa się słowa „pokuty”) i Eucharystii, zwraca się

²⁷ R. Chałupniak, *Między katechezą a religioznawstwem. Nauczanie religii katolickiej w szkole publicznej w Niemczech w latach 1945–2000*, Opole 2005.

²⁸ Zentralstelle Bildung der Deutschen Bischofskonferenz, *Grundlagenplan für den katholischen Religionsunterricht in der Grundschule*, München 1998, s. 24.

²⁹ Tamże, s. 25.

uwagę na to, że ludzka wina niszczy/osłabia relację z Bogiem. W sakramencie pojednania Bóg ofiaruje człowiekowi możliwość odbudowania/odnowienia tej wspólnoty. W zależności od uwarunkowań regionalnych (w różnych diecezjach jest to inaczej realizowane) zaleca się ściśle współpracę lekcji religii i katechezy parafialnej w ramach przygotowań do przyjęcia Komunii św. Przy tej okazji często odbywa się także wprowadzenie do pierwszej spowiedzi (*Erstbeichte*), która powinna być ukazywana jako radosne święto pojednania (*freudiges Fest der Versöhnung*)³⁰. Z perspektywy psychologicznej wina rozumiana jest jako swoiste „popelnianie błędów” (*Verfehlung*), które w rozmowie dwóch osób może być skorygowane. W znaczeniu teologicznym (chrześcijańskim) wina wiąże się z zerwaniem więzi z Bogiem, kiedy człowiek odwraca się od Niego i popełnia grzech. Jest to działanie wypływające z ludzkiego egoizmu. W takiej sytuacji konieczne jest nawrócenie, które jest darem, owocem odkupienia, jakie dokonało się przez Jezusa Chrystusa. Chrześcijanie, o czym uczniowie szkół podstawowych mogą się dowiedzieć z lekcji religii, doświadczają pojednania w sakramencie pokuty³¹. Podstawa programowa zawiera tzw. minimalne wymagania dotyczące treści (*Inhaltliche Mindestanforderungen*) nauczania religii w szkole, wśród których wskazano treści dotyczące pokuty i pojednania przeznaczone dla III albo IV klasy. Są to: praca z uczuciami (*Umgang mit Gefühlen*), sakrament pojednania, wina, nawrócenie i pojednanie³².

Autorzy podstawy programowej na wyższy poziom (klasy V–X) tematykę sakramentu pokuty zaproponowali w klasie VI: „Przebaczenie tworzy wspólną przyszłość (pokuta)”. Wyszli z założenia, że każda społeczność potrzebuje możliwości „rozpoczęcia na nowo”, każdy popełnia błędy i pragnie nowej szansy. Nie można żyć w izolacji i ciągłym wypominaniu błędów i przewinień. Przebaczenie i pojednanie należą do podstawowych elementów chrześcijańskiej wspólnoty, która nimi żyje i wciąż otwiera się na Bożą miłość. Zwrócono także uwagę na podwójny akcent zagadnienia: teologiczny i antropologiczny. Pierwszy wiąże się z nadzieją na przebaczenie Boże. Dzięki wierze możliwe jest korzystanie z określonych form pojednania, które dają doświadczenie wyzwolenia i rozpoczęcia na nowo. Jezus daje taką możliwość. Jeśli ludzie jedną się z Bogiem, mogą/powinni także pojednać się między sobą. Wśród treści, które proponuje się na tym etapie,

³⁰ Tamże, s. 36.

³¹ Tamże, s. 45.

³² Tamże, s. 49.

znalazły się: praca ze słabościami i winą, zrozumienie słabości, powstanie z niesprawiedliwości, przykłady i doświadczenia podzielonej społeczności, wezwanie Jezusa do nawrócenia (Mk 1,15), spotkanie z Jezusem, który zbawia (Łk 19,1–10; J 8,1–11), przypowieść o dobrym Ojcu (Łk 15,11–32), Boże zaproszenie do nawrócenia, różnica między winą i grzechem, ciężkim i lekkim grzechem, Kościół przebaczący grzechy w imię Jezusa – różne formy kościelnej pokuty, modlitwy i pieśni związane z żalem i pokutą, formularz spowiedzi dla uczniów z modlitewnika *Gotteslob*. Minimalne wymagania stawiane wobec uczniów zostały określone w następujący sposób: charakterystyka form przeproszenia i przebaczenia, różnica między winą i grzechem, drogi pojednania w Kościele, elementy sakramentu pokuty, znajomość i zrozumienie gestów pojednania we wspólnocie klasowej. Autorzy podstawy zalecają łączenie tej tematyki z ukazywaniem działania w duchu Jezusa i Jego naśladowania (klasa VII), wiarą, która określa życiowe cele, normy i przykazania (klasa VIII) oraz z dokonywaniem wyboru zgodnie z sumieniem (klasa IX)³³.

W tzw. szkicach programowych zawartych w podstawie bardziej szczegółowo określono cele, propozycje treści i wskazówki (impulsy). W celach znalazła się analiza powstawania i oceny wyrzutów sumienia i poczucia winy; odkrywanie, jak wina niszczy społeczność, a pojednanie daje nowy początek; zrozumienie, że Jezus łączy pojednanie z bliźnim z oddawaniem Bogu czci i Bożym przebaczeniem; poznanie na podstawie opowieści o synu marnotrawnym, jak pojednanie rozpoczyna nowe życie; znajomość i podjęcie różnych codziennych form pokuty, w tym także osobista pomoc w przyjęciu sakramentu pojednania. Propozycje treściowe dotyczące problematyki pokuty na poziomie klasy VI obejmują wiedzę na temat tego, co jest zakazane; źródeł zakazów; doświadczenia, świadomości i poczucia winy; poczucia własnej wartości; pozytywnych i negatywnych momentów związanych z rzeczywistą oceną moralną; sumienia jako wskaźnika (*Indikator*) winy; oceny moralnej, która nie tyle ma pozostać na tym, co negatywne, ale ma być ukierunkowana na wyzwolenie; różnych możliwości powrotu do tego, co dobre; skutków winy w społeczności, w której żyją uczniowie; zachowań osób winnych i poszkodowanych; gotowości do przebaczenia i pojednania; przypowieści o nielitościwym dłużniku (Mt 18,23–34) oraz miłosiernym ojcu (Łk 15,11–32); przeproszenia, przebaczenia i gestów pojednania (np. podania dłoni), z którymi łączy się radość; rytów pokutnych w Eucharystii;

³³ Zentralstelle Bildung der Deutschen Bischofskonferenz, *Grundlagenplan für den katholischen Religionsunterricht im 5.–10. Schuljahr. Revidierter Zielfelderplan*, München 1985, s. 19.

nabożeństw pokutnych; sakramentu pokuty; znaku pokoju w trakcie mszy; modlitwy o przebaczenie grzechów; czytania Słowa Bożego oraz okresów pokutnych: Adwentu i Wielkiego Postu; spowiedzi ucznia z modlitewnika *Gotteslob* oraz różnych przykładów rachunku sumienia. We wskazaniach szczegółowych zestawiono określone pomysły: prezentacje różnych historii upadków, ich konsekwencji i rozwiązań; omówienie konkretnych historii pojednań; zestawienie i analiza uczniowskich motywów modlitwy i nabożeństw oraz ich konfrontacja z tekstami biblijnymi; przeniesienie biblijnych przypowieści o winie i przebaczeniu na sytuacje w szkole i w rodzinie; w odniesieniu do podanej literatury i obrazów malarskich analizowanie relacji i odkrywanie motywów przebaczenia; ukazywanie sytuacji związanych z przebaczeniem albo odmową przebaczenia; odnoszenie się do różnych doświadczeń uczniowskich; pomoc i uzdolnienie do osobistej spowiedzi, jednak bez wywierania jakiegokolwiek nacisku³⁴. Podsumowując, można stwierdzić, że na poziomie dzieci starszych i dorastających lekcja religii podejmuje różne aspekty związane z winą, grzechem, przebaczeniem i pojednaniem³⁵. Zgodnie z ogólnie przyjętą koncepcją nauczania religii w szkole i jego uzasadnienia (kulturowego, antropologicznego, społecznego i teologicznego) omawiane tematy, choć odnoszą się do konkretnych przykładów, pozostają jednak na płaszczyźnie teorii i wiedzy, którą należy przekazać. Zbyt ogólne, niepowiązane z doświadczeniami życiowymi uczniów, a tym bardziej pozbawione przykładu/świadectwa osób bliskich (np. rodziców) nie mogą stać się wyraźnym impulsem do przełamania kryzysu sakramentu pokuty.

Podstawa programowa nauczania religii na wyższym jeszcze poziomie (młodzież) zestawia jedynie pewne sugestie tematyczne. Wśród nich można odnaleźć punkt dotyczący działań etycznych w perspektywie eschatologicznej. Autorzy, charakteryzując wpieryw niektóre tendencje współczesności (dążenie do autonomii, moralny relatywizm, dążenie do sprawiedliwości i poszanowania ludzkiej godności), wskazują na racjonalne przesłanki i uniwersalność chrześcijańskiej (katolickiej) moralności. Wśród zaproponowanych tematów znalazła się także kwestia winy i pojednania, jednak bez wyraźnego i szczegółowego (jak było to na poziomie klas wcześniejszych) omówienia spraw związanych np. z sakramentem pokuty³⁶.

³⁴ Tamże, s. 154–155.

³⁵ Tamże, s. 246–249.

³⁶ Sekretariat der Deutschen Bischofskonferenz, *Grundlagenplan für den katholischen Religionsunterricht in der gymnasialen Oberstufe/Sekundarstufe II*, München 2003, s. 54–56.

Oczywiście, trudno jest, odnosząc się jedynie do podstawy programowej, analizować i oceniać działania związane z przygotowaniem do korzystania z sakramentu pokuty w ramach szkolnych lekcji religii. Szczegółowe programy i odnoszące się do nich podręczniki do nauczania religii katolickiej przekazują podstawową wiedzę o sakramentach, w tym także o spowiedzi. Ich dokładne omówienie przekracza ramy tego artykułu, choć tego typu analiza byłaby z pewnością ciekawa i przydatna dla katechetyki w Polsce. Opierając się jedynie na ogólnych wskazaniach podstawy programowej, można zauważyć, że lekcja religii podejmuje kwestię sakramentu pokuty i pojednania. Czyni to w sposób delikatny, bez jakiegokolwiek narzucania czy przymuszania. Szanując wolność i moralną wrażliwość uczniów, ukazuje ten sakrament jako jedną z możliwości naprawienia zła, uzyskania przebaczenia, pojednania z Bogiem i bliźnimi oraz powrotu do dobra.

3. Sakrament pokuty i pojednania w niemieckiej katechezie parafialnej

W centrum katechezy dotyczącej pokuty i pojednania są wezwania Chrystusa („Nawracajcie się i wierzcie w Ewangelię” – Mk 1,15) oraz przypowieść o Miłosiernym Ojcu i marnotrawnym synu (Łk 15,11–31). Nawrócenie wiąże się z łaską, ze spotkaniem z Chrystusem, który rozmawia z celnikami i grzesznikami, przebacza i nie potępia. Ewangelia przypomina, że odwrócenie od grzechu jest konsekwencją bezwarunkowej, podarowanej Bożej Miłości³⁷. Te zasadnicze treści dotyczące nawrócenia i pokuty można odnaleźć w ogromnej liczbie różnych pomocy dydaktycznych, które są owocami ciekawych inicjatyw poszczególnych duszpasterzy i katechetów, księży i świeckich. Ponieważ nie sposób omówić ich wszystkich, stąd konieczność wyboru. Poniżej zostaną przedstawione najnowsze i najczęściej wykorzystywane pomoce katechetyczne stosowane w niemieckiej katechezie, przygotowujące do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania.

W Kościele katolickim w Niemczech i w Austrii w różnych diecezjach wykorzystywany jest jeden śpiewnik (z różnymi dodatkami diecezjalnymi), będący zarazem swoistym skrótem katechizmu i przewodnikiem religijnym. *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch* zawiera nie tylko teologiczne wprowadzenie w pokutę i spowiedź (*Buße und Beichte*), a więc wyjaśnienie, czym jest

³⁷ B. Lutz, *Buße und Beichte für Kinder und Erwachsene positiv motivieren*, s. 397.

grzech (*Sünde*), przebaczenie (*Vergebung*), nawrócenie (*Umkehr*) czy żal (*Reue*), lecz także dwa przykłady nabożeństw pokutnych, łącznie z pieśniami. Autorzy *Gotteslob* szczegółowo ukazali znaczenie sakramentu pokuty oraz poszczególne jego elementy. Zaproponowano cztery rachunki sumienia, opierające się na: (1) Dekalogu, (2) ogólny (relacje do Boga, społeczeństwa, Kościoła, bliźnich, siebie samego), (3) wierze – nadziei – miłości oraz (4) życiu dla innych. Modlitewnik zawiera także, ważne z katechetycznego punktu widzenia, wyjaśnienie i omówienie sakramentu pokuty dla dzieci (do 9. roku życia) oraz dla uczniów starszych (*Schülerbeichte*)³⁸.

W 2011 roku ukazał się *Youcat – Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych*³⁹, opracowany na zasadzie „pytanie – odpowiedź” i odwołujący się często do Katechizmu Kościoła Katolickiego⁴⁰ Twórcami *Youcat* były osoby związane z niemiecką katechezą. Ponieważ publikacja ta została oficjalnie uznana i zatwierdzona przez Kościół, stanowi nie tylko istotne źródło i wsparcie dla katechezy, ale jest również ważnym świadectwem, jak wiara przeżywana jest przez współczesne młode pokolenie. Wśród wielu podstawowych zagadnień w *Youcat* znalazły się także fragmenty wprost odwołujące się do sakramentu pokuty i pojednania. Pytania stawiane przez młodych są odzwierciedleniem ich religijnego myślenia i przeżywania, także w odniesieniu do spowiedzi.

Po raz pierwszy o sakramencie pokuty i pojednania mówi punkt 151. Na pytanie ze strony młodych: „Jakie istnieją w Kościele możliwości odpuszczenia grzechów?”, pojawia się następująca odpowiedź: „Zasadniczo odpuszczenie grzechów dokonuje się w sakramencie chrztu. Potem w celu uzyskania odpuszczenia grzechów ciężkich konieczny jest sakrament pokuty i pojednania (spowiedź). W przypadku grzechów lekkich zaleca się spowiedź. Również czytanie Pisma Świętego, modlitwa i wykonywanie dobrych uczynków mają moc oczyszczającą [976–980, 984–987]”. Warto zwrócić uwagę na szerokie rozumienie pokuty, która nie tylko ogranicza się do aktu sakramentalnego, ale obejmuje także inne uczynki pokutne. Takie rozumienie pokuty i pojednania jest typowe dla katechezy niemieckiej.

³⁸ Por. Arbeitsgemeinschaft der Bischöfe der Deutschen Bischofskonferenz, *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch*, Ulm 1992, s. 97–154.

³⁹ Tytuł oryg.: *Jugendkatechismus der Katholischen Kirche*, Monachium 2011 [tłum. pol. M. Szczepaniak].

⁴⁰ Por. m.in.: A. Kiciński, *Dialog Kościoła z młodymi. Youcat – katechizm Kościoła katolickiego dla młodych*, „Katecheta” 55 (2011), nr 9, s. 4–10; R. Chałupniak, *Youcat w polskiej katechezie*, „Katecheta” 55 (2011), nr 10, s. 11–17.

W punkcie 173, dotyczącym skutków sakramentów, podkreślono, że „przez spowiedź winni stają się pojednanymi”, a w punkcie 175 wskazano, że „sakramenty są siłami vitalnymi Ciała Chrystusa, jak choćby spowiedź, gdzie Chrystus przez posługę kapłanów przebacza nam grzechy”. Autorzy *Youcat* przypomnieli również, że „spowiedź jedna nas z Chrystusem” (193), a „przez grzech ciężki człowiek odłącza się od Boga i może znowu pojednać się z Bogiem jedynie poprzez spowiedź. Młody chrześcijanin, który przygotowuje się do bierzmowania, [...] powinien wszelkimi sposobami pojednać się ze sobą, z ludźmi i z Bogiem, czemu służy spowiedź, która zbliża do Boga także wówczas, gdy nie popełniło się grzechu ciężkiego” (206). W *Youcat* wyraźnie stwierdzono: „kto chciałby przyjąć świętą Eucharystię [...]. Jeśli uświadamia sobie, że popełnił grzech ciężki, powinien się wcześniej wyświadczyć” (220). „Aby ponownie nawiązać relację zerwaną przez grzech ciężki, chrześcijanin-katolik musi przez spowiedź pojednać się z Bogiem [1856]” (317).

Dłuższy *passus* dotyczący sakramentu pokuty i pojednania pojawia się w *Youcat* w punktach 224–239. Jako sakrament uzdrowienia i odnowy obdarowuje wolnością od grzechu i umocnieniem w słabościach ciała i duszy (224). Nazywany jest „sakramentem pojednania, przebaczenia, nawrócenia lub spowiedzi” (225). Ponieważ „potrzebujemy wciąż na nowo jednać się z Bogiem”, stąd potrzebujemy spowiedzi, choć może być ona trudna. „Możność rozpoczęcia swojego życia od nowa – bez obciążeń, z czystą hipoteką, być przyjętym z miłością i obdarzonym nową siłą” jest jedną z największych Bożych łask. „Kto się wyświadczył, otwiera nową, czystą kartę w księdze swojego życia” (226). Autorzy *Youcat* przypominają, że sam Jezus ustanowił ten sakrament, a przebaczenie grzechu było dla Niego znakiem nadejścia Królestwa Bożego. „Padamy naszemu niebiańskiemu Ojcu w ramiona, gdy idziemy do kapłana i spowiadamy się” (227). Na pytanie: „Kto może przebaczyć grzechy?”, wyraźnie podkreślono, że Jezus upoważnił do tego kapłanów i wyłącznie oni posiadają ten przywilej (228, 236). W przypadku grzechów obłożonych karą ekskomuniki rozgrzeszenia może udzielić tylko biskup lub kapłan przez niego wyznaczony, a w szczególnych wypadkach wyłącznie papież (237). Przypomniano także o absolutnej obowiązywalności świętej tajemnicy spowiedzi (238, 458).

W *Youcat* podjęto również kwestię skruchy. Przypomniano, że współcześnie kwestionuje się realność grzechu, a niektórzy chcieliby rozprawić się z poczuciem winy jedynie na gruncie psychologii. By podkreślić znaczenie poczucia winy, posłużono się dwoma przykładami: „Jeśli w samochodzie licznik

wskazuje przekroczenie prędkości, to nie jest to wina urzędnika, lecz kierowcy. Im bliżej jesteśmy Boga, który cały jest światłem, tym wyraźniej wychodzą na jaw nasze ciemne strony. Bóg jednak nie jest światłem, które oślepia, lecz światłem, które leczy. Skrucha kieruje nas w stronę światła, w którym stajemy się zdrowi” (229). Pokuta nie jest samokrytyką, skrupulatnością czy medytowaniem nad popełnionym złem, lecz zadośćuczynieniem za popełnioną nieprawość. Czyni się ją przez modlitwę, post i wsparcie duchowe i materialne udzielane ubogim (230). Zasadniczym wymogiem uzyskania przebaczenia grzechów jest nawrócenie i wypowiedzenie przez kapłana formuły rozgrzeszenia (231), natomiast warunkami każdej spowiedzi są: rachunek sumienia, żal za grzechy, mocne postanowienie poprawy, wyznanie grzechów i pokuta [1450–1460, 1490–1492, 1494]. „Grzesznik koniecznie musi wypowiedzieć głośno grzechy przed spowiednikiem, czyli przyznać się do nich” (232). „Wszystkie ciężkie grzechy, o których człowiek przypomni sobie w czasie dokładnego rachunku sumienia, a z których się jeszcze nie wyświadczył, w normalnych okolicznościach mogą być odpuszczone jedynie w pojedynczej sakramentalnej spowiedzi” [1457]. Autorzy *Youcat*, mając świadomość, że istnieją pewne zahamowania przed przystąpieniem do spowiedzi, podkreślają, że ich przewyciężenie jest już pierwszym krokiem do wewnętrznego uzdrowienia. Przypominają również, że „jedynie w skrajnych sytuacjach życiowych (np. wojna czy inne bezpośrednie zagrożenie życia) kapłan może udzielić rozgrzeszenia bez wcześniejszego osobistego wyznania grzechów (tzw. absolucja generalna). Należy jednak wyznać ciężkie grzechy podczas osobistej spowiedzi przy najbliższej okazji” (233).

Na pytania, kiedy i jak często się spowiadać, w *Youcat* przypomniano, że każdy po uzyskaniu wieku rozeznania (kto używa rozumu i potrafi odróżnić dobro od zła) jest zobowiązany do spowiedzi z popełnionych grzechów ciężkich, „a Kościół gorąco zaleca, aby wierzący przystępował do spowiedzi przynajmniej raz w roku. Jeżeli popełniło się grzech ciężki, a chce się przyjąć Komunię Świętą, należy się wyświadczyć” [1457] (234). Podkreślono także, że spowiedź jest „wielkim darem uzdrowienia i głębszego zjednoczenia z Panem”, a chrześcijanie są zaproszeni, by regularnie z niej korzystać, także kiedy nie popełniło się grzechu ciężkiego (235). Jej pozytywnym efektem jest pojednanie grzesznika z Bogiem i Kościołem [1468–1470, 1496], porównując spowiedź do „prysznicu po treningu”, „świeżego powietrza po letniej burzy” „pobudki w słoneczny letni poranek” czy „nieważkości nurka”. „W słowie «pojednanie» zawiera się wszystko: znowu mamy czystą kartę u Boga” (239).

Katechizm *Youcat*, który powstał w środowisku niemieckim, stanowi ważną inspirację dla katechezy parafialnej w Niemczech i w innych krajach. Przypomina o podstawowych kwestiach dotyczących sakramentu pokuty i pojednania na płaszczyźnie teorii i praktyki. Nadzieję na odnowę tego sakramentu niesie ze sobą swoisty „dodatek” do katechizmu młodych dotyczący spowiedzi⁴¹. Książka *Youcat. Spowiedź* składa się z trzech części: 1. *Idź do spowiedzi! Dlaczego szukanie pojednania z Bogiem jest aktem odwagi i jak to zrobić*; 2. *Warto – nie warto. Nowy sposób na rachunek sumienia* (w tej części ukazano również przebieg spowiedzi i przydatne modlitwy); 3. *Spowiadać się – Yes, I can!* W dwóch dodatkach do książki pojawiła się odpowiedź na pytanie, czy spowiadać się w konfesjonale, oraz zestawienie innych pytań i odpowiedzi dotyczących spowiedzi.

Dużą zaletą katechizmu *Youcat. Spowiedź* jest jego osobisty styl. Autorzy dzielą się swoimi doświadczeniami na zasadzie krótkich świadectw. Ks. Andreas Süß, jeden z czterech autorów, odwołuje się we wprowadzeniu do Światowych Dni Młodzieży w Kolonii z 2005 roku. Jednym z owoców tego wydarzenia jest organizowana *Nightfever* („Noc konfesjonałów”), podczas której można porozmawiać z księdzem, poprosić o błogosławieństwo lub osobistą spowiedź. Podkreśla, że właśnie „w spowiedzi możemy doświadczyć uwalniającej mocy Bożego przebaczenia i zacząć życie z Bogiem od nowa. Radość, jaka temu towarzyszy, widać na twarzach osób, które właśnie się wyspowiadały”⁴². Autorzy przypominają młodym, że konfesjonał, zaraz po fotelu u dentysty, jest tym miejscem, którego się najczęściej unika. Choć wielu ludzi nosi przeświadczenie o własnej wyjątkowości, a nawet wspaniałości, to jednak nieobce jest także doświadczenie słabości, popełniania zła czy zaniedbania dobra. Grzech – brak miłości – dotyka człowieka i Boga. Spowiedź jest jak... „kąpiel w morzu”, która oczyszcza i przynosi radość. Bóg nie odrzuca człowieka, ale przebacza jego winy i obdarza miłosierdziem. Spowiedź jest jak „regularny *update*” (aktualizacja oprogramowania), „przeгляд samochodu”, „prysznic po wyczerpującej wędrówce”, „szczęśliwe zakończenie jazdy pod prąd”⁴³.

W drugiej części *Youcat. Spowiedź* autorzy proponują rachunek sumienia w wersji: „warto – nie warto” w relacji do Boga, do świata, do bliźnich i do

⁴¹ K. Dick, R. Gehring, B. Meuser, A. Süß, *Youcat. Update! Beichten!*, Augsburg 2013 [*Youcat. Spowiedź*, tłum. pol. A. Stefanik].

⁴² Tamże, s. 7.

⁴³ Tamże, s. 10–19.

samego siebie⁴⁴. Wskazują konieczne warunki sakramentu pokuty i pojednania oraz proponują różne modlitwy przygotowujące do spowiedzi⁴⁵.

Część *Spowiadać się – Yes, I can!* jest świadectwem, w jaki sposób przeżywana jest spowiedź przez dziewiętnastolatka. Jego doświadczenie spowiedzi łączy się z odkryciem, że jest ona sposobem na to, jak pozbyć się nagromadzonych w życiu śmieci, jest otrzymaniem nowej szansy. Rudolf Gehring zachęca do codziennego rachunku sumienia (by serce nie stwardniało jak kamień), regularnej spowiedzi, lektury Pisma Św. i *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, by wypracować w sobie swoisty „system wczesnego ostrzegania”. Dzieli się metodą zapisywania grzechów (jak „listy usterek”), mając jednak stale w pamięci, że... „najważniejsza jest miłość”, że „Bóg nie chce, byś chodził wiecznie zdołowany i wciąż patrzył jedynie w otchłań swojej duszy”⁴⁶. W przeżywaniu spowiedzi pomaga świadomość, że „ktoś inny” – Jezus zapłacił już dług związany z ludzkimi winami: „Kapłan jest takim mężczyzną w okienku naszego życia, który na zlecenie Boga drze weksle z naszymi długami. Aż żal patrzeć, ilu zrozpaczonych ludzi wokół miota się, korzystając z różnych przedziwnych metod i rzekomych ofert uzdrowienia. Mają nadzieję, że to pomoże im wreszcie pozbyć się poczucia winy. A wystarczy po prostu podejść do okienka i pozwolić, by kartka z winami przestała istnieć”⁴⁷.

W swym świadectwie bp Klaus Dick (ur. 1928 r.), spowiednik z Kolonii, określił sakrament pojednania jako „dar Zmartwychwstałego dla Jego uczniów”, a nie żadne „kontrolowanie ludzi”. Podkreślił znaczenie tajemnicy spowiedzi i jednocześnie dodał, że „kapłan zawsze jest szczęśliwy, gdy może udzielić Bożego przebaczenia. Każda szczerza spowiedź pokazuje mu, że sam musi być coraz lepszym chrześcijaninem”. Spowiedź nie jest „zeznaniem podatkowym”, wymaga jednak, by mieć świadomość wyznania grzechów przed Jezusem, a więc także określenia grzechu ciężkiego, jaki został popełniony. Spowiednik musi wiedzieć, z czego rozgrzesza. Grzech, który jest formą samozniszczenia, wpływa na relację z Bogiem, a Bóg chce tę relację naprawić, stąd konieczność wyznania na spowiedzi grzechów śmiertelnych, ale także możliwość przyznania się do grzechów lekkich, powszednich. „Spowiedź – jak podkreśla biskup – jest nieważna, jeśli nie ma w nas szczerzego pragnienia, by stać się lepszym”, „może

⁴⁴ Tamże, s. 22–25.

⁴⁵ Tamże, s. 26–41.

⁴⁶ Tamże, s. 55.

⁴⁷ Tamże, s. 63.

być prawdziwa nawet wtedy, gdy wiem, że znowu popełnię grzech. Ważne jest jednak, by wykorzystać nowy początek, którym obdarowuje nas Bóg”. Spowiednik przypomniał także, że sumienie jest to „zdolność rozróżniania dobra i zła, ale w oparciu o normy i przykazania. [...] zdolność stosowania obowiązujących norm [...]. W spowiedzi kapłan pomaga mi dostrzec i nazwać, co jest prawdą”⁴⁸.

Ostatnim przykładem, do którego chciałbym się odwołać, jest pomoc katechetyczna/religijno-pedagogiczna przygotowana przez wiedeński Österreichische Pastoralinstitut pt. *Umkehr, Buße, Versöhnung* (*Nawrócenie, pokuta, pojednanie*). Materiały przeznaczone są dla grup parafialnych (np. w okresie Wielkiego Postu na tzw. wieczory wiary czy na dni pokutne), ale także na lekcje religii. Wśród dwunastu tematów poruszono treści bezpośrednio związane z grzechem, nawróceniem, pokutą i pojednaniem (1. Tęsknota za życiem; 2. Bóg mnie przyjmuje; 3. Ewangelia nawrócenia; 4. Grzech – ciemna rzeczywistość życia; 5. Przekleństwo grzechu; 6. Pojednanie w Jezusie Chrystusie; 7. Pojednana społeczność?; 8. Pojednanie może się udać; 9. Różne formy nawrócenia i pojednania; 10. Sakrament pokuty; 11. Chrześcijańska dynamika życia; 12. Miłosierdzie i sprawiedliwość). W trzech załącznikach ukazano kolejno: elementy nabożeństwa pokutnego, model odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych oraz kilka impulsów pogłębiających tę tematykę. Autorzy pomocy dydaktycznych proponują różne metody pracy: od rozważania różnych tekstów (przede wszystkim biblijnych, ale także odwołań do Katechizmu Kościoła Katolickiego czy obrzędów pokutnych) przez pracę ze zdjęciami i obrazami aż do modlitw⁴⁹.

Przypatrując się niemieckiej katechezie parafialnej dotyczącej przygotowania do sakramentu pokuty i pojednania, można stwierdzić, że pod względem treści jest ona poprawna i integralna, tzn. obejmuje wszystkie istotne elementy doktrynalne. Co więcej, w analizowanych pomocach katechetycznych pojawia się sporo odniesień do życia, co może sprawić, że katechizowani z większym zainteresowaniem będą podchodzili do proponowanych tematów. Temu służą również ciekawe propozycje metodyczne, godne uwagi i wykorzystania. Jednocześnie okazuje się, że nawet najlepsze i najbardziej dopracowane materiały nie zastąpią żywego świadectwa wiary. Jeżeli dzieci i młodzież nie doświadczają skutków sakramentu pokuty i pojednania w codzienności, jeżeli ich najbliżsi, przede wszystkim rodzice i sami katecheci, nie będą owocnie korzystać z tego

⁴⁸ Tamże, s. 72–87.

⁴⁹ Por. Österreichische Pastoralinstitut (2004), *Umkehr, Buße, Versöhnung*, Wien 2004.

sakramentu, to wszelkie wysiłki podejmowane czy w szkole, czy w parafii pozostaną daremne.

Pozwalając sobie na krótkie porównanie z rzeczywistością polską, warto podkreślić, jak wiele w katechezie zależy od tego, co w duszpasterstwie powszechnie i normalne. Jeżeli w polskich kościołach często można spotkać spowiadających księży, jeżeli podtrzymywana jest tradycja spowiedzi przedświątecznych, przy okazji odpustów czy zamawianych mszy św., jeżeli dzieci i młodzież zapraszana jest w parafiach do korzystania z sakramentu pokuty, to takie praktyki przynoszą dobre owoce.

Bibliografia

- Die deutschen Bischöfe, *Umkehr und Versöhnung im Leben der Kirche. Orientierung zur Bußpastoral*, Bonn 1977.
- Demmer K., *Das vergessene Sakrament. Umkehr und Buße in der Kirche*, Paderborn 2005.
- Hansemann G., *Wychowanie religijne*, Warszawa 1988 [oryg.: *Religiöse Erziehung heute. Vom Vorschulalter zum Erwachsensein*, Graz–Wien–Köln 1976].
- Langenhorst G., *Kinder brauchen Religion. Orientierung für Erziehung und Bildung*, Freiburg–Base–Wien 2014.
- Lutz B., *Buße und Beichte für Kinder und Erwachsene positiv motivieren*, w: A. Kaupp, S. Leimgruber, M. Scheidler (Hg.), *Handbuch der Katechese. Für Studium und Praxis*, Freiburg i. Breisgau 2011, s. 390–393.
- Marcol A., *Pokuta i sakrament pokuty*, Opole 1992.
- Niemiecka Konferencja Biskupów, *Katolicki katechizm dorosłych: Wyznanie wiary Kościoła*, Poznań 1987 [oryg.: Deutsche Bischofskonferenz, *Katholischer Erwachsenen-Katechismus: Das Glaubensbekenntnis der Kirche*, München–Limburg–Regensburg–Köln 1985].

SAKRAMENT POKUTY I POJEDNANIA W KATECHEZIE NIEMIECKIEJ

Streszczenie

Na temat sakramentu pokuty i pojednania można prowadzić rozważania na różnych płaszczyznach (teologicznej, pedagogicznej, psychologicznej, społecznej). W obecnym artykule podjęto problem przygotowania do korzystania z sakramentu pokuty i pojednania, które dokonuje się w ramach „katechezy niemieckiej”. Termin ten jest szeroki i obejmuje przygotowanie do sakramentu pokuty w Niemczech, w Austrii, Szwajcarii czy Luksemburgu, czyli w krajach niemieckojęzycznych. Kontekstem tej wypowiedzi jest pogłębiający się kryzys wiary w społeczeństwie wielokulturowym, kryzys funkcjonowania Kościoła (ogólnie instytucji i wspólnot religijnych), kryzys znajomości, rozumienia i korzystania z sakramentów, a także kryzys samego sakramentu kapłaństwa (od różnego rodzaju afer przez „urzędowość”, rutynę i zniechęcenie). Rozważania adresowane są do polskich czytelników, stąd rozumienie katechezy jest szerokie – jako nauczanie i wychowanie religijno-moralne, a więc oddziaływanie, które dokonuje się zarówno w szkole (*Religionsunterricht*), jak i w parafii (*Gemeindekatechese*). Wprowadzeniem do rozważań jest ukazanie, w jaki sposób sakrament pokuty i pojednania funkcjonuje w duszpasterstwie niemieckim.

Słowa kluczowe: duszpasterstwo, katecheza, spowiedź, sakrament pokuty i pojednania, Niemcy

THE SACRAMENT OF PENANCE IN GERMAN CATECHESIS

Summary

On the sacrament of penance and reconciliation we can lead discussion at various levels (theological, pedagogical, psychological, social). In the present article discusses the problem of preparation for the use of the sacrament of penance and reconciliation, which takes place in the framework of the “German catechesis”. The term is broad and includes preparation for the sacrament of penance in Germany, Austria, Switzerland and Luxembourg, which in German-speaking countries. The context of this statement is the deepening crisis of faith in a multicultural society, the crisis of the functioning of the Church (generally institutions and religious communities), the crisis of knowledge, understanding and use of the sacraments, as well as the crisis of the sacrament of the priesthood (of all kinds of scandals over “officialdom” routine and discouragement). Considerations are addressed to Polish readers, hence understanding of catechesis will be wide –as teaching

and education of religious and moral, and therefore the impact, which takes place both in school (Religionsunterricht), and in the parish (Gemeindekatechese). The introduction to the discussion is to show how the sacrament of penance is functioning in German ministry.

Keywords: ministry, catechesis, confession, the sacrament of penance and reconciliation, Germany

Translated by Mirosława Landowska